

RELACJE ZACHODZĄCE POMIĘDZY MIEJSKĄ RODZINĄ MAŁĄ A RODZINĄ DUŻĄ

ALDONA ŻUREK

ABSTRACT. Żurek Aldona, *Relacje zachodzące pomiędzy miejską rodziną małą a rodziną dużą* (Relations in the nuclear and extended city family). *Rodzina w czasach szybkich przemian, Roczniki Socjologii Rodziny*, XIII, Poznań 2001. Adam Mickiewicz University Press, pp. 57-70. ISBN 83-232-1172-8. ISSN 0867-2059. Text in Polish with a summary in English.

Aldona Żurek, Instytut Socjologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza (Institute of Sociology Adam Mickiewicz University), ul. Szamarzewskiego 89, 60-568 Poznań, Polska-Poland.

Relacje, jakie zachodzą pomiędzy rodziną małą a charakterystycznym dla niej środowiskiem familijnym są częścią zagadnienia dotyczącego związków łączących tę małą grupę z innymi mikrostrukturami społecznymi. Obejmuje ona zarówno problematykę odnoszącą się do wzorów, jakie przyjmują owe związki, jak i tworzenia przez małe grupy społeczne warunków brzegowych, sprzyjających podejmowaniu aktywności przez swoich członków. Dotyczy ona zatem zarówno jakości życia grupowego (w tym warunków materialnych), jak i kultury grupowej oraz zmiennych strukturalnych.

Znaczenie, jakie posiadają mikrostruktury społeczne odnosi się zarówno do pełnienia przez nie funkcji stabilizacyjnych wobec dużych grup i instytucji społecznych, jak i zaspokajania przez nie potrzeb jednostek. Nie wszystkie jednak małe grupy i kręgi społeczne stają się równie istotne dla tworzenia przyjaznego wobec jednostek świata społecznego. Ustalić można względnie stabilną ich hierarchię, uwarunkowaną fazą w cyklu biograficznym, w jakim znajduje się człowiek, zwłaszcza rozróżnieniem na następujące fazy: dzieciństwo, młodość i dorosłość (Giza-Poleszczuk 2000). Ustalona hierarchia grup małych jest nie tylko wynikiem ich wpływów na pojedynczych aktorów społecznych. Grupy małe odciskają bowiem swoje piętno zarówno na życiu jednostek, ale także w sposób pośredni wpływają na postawy i działania bliskich im osób (które jednak należą do kategorii członków *out-groups*).

Ranga, jaką mają grupy małe, dla jednostek wynika z subiektywnie przypisywanego im znaczenia, wyrażającego się w poczuciu bliskości emocjonalnej. Tworzy

się ona także ze względu na jakość zaspokajania przez grupy potrzeb swoich członków. Małe grupy, a zwłaszcza grupy nieformalne, tworzą wokół jednostki unikatywą w swoim charakterze przestrzeń społeczną. Jest ona nasycona tak różnorodnymi relacjami, że instytucje i organizacje społeczne w niewielkim tylko stopniu mogą przejmować styl ich działania.

Największe znaczenie dla osób znajdujących się w fazie rozwojowej nazywanej dorobnością ma ich własna rodzina prokreacji. Jest ona otoczona poszerzonym kręgiem krewnych i powinowatych. Kolejnymi w sensie znaczenia, jakie posiadają dla jednostek, są grupy przyjacielskie oraz koleżeńskie (Żurek 1997). Inne grupy nieformalne: sąsiedzkie, parafialne, czy związane z realizowanymi zainteresowaniami (politycznymi, kulturalnymi czy sportowymi) w nielicznych tylko przypadkach są w stanie silnie zaangażować w swoją działalność Polaków.

Rekonstruowany obraz uczestnictwa w mikrostrukturze w pewnych tylko aspektach odbiega od tego, jaki przedstawiały badania prowadzone w latach 70. i 80. XX w. (Koralewicz 1987). Główne podobieństwa związane są z pełnieniem zadań stabilizacyjno-kompensacyjnych, dotyczących szerokiego spektrum potrzeb, które zaspokajane są za pośrednictwem partycypacji w mikrostrukturach oraz skierowania afiliacji grupowych głównie w stronę rodziny oraz rodziny. Różnice związane są z pojawieniem się osób, które swoją przynależność do małych grup traktują czysto instrumentalnie, nastawiając się na indywidualny, a nie kolektywny sukces. Nie rezygnują one jednak ani z uczestnictwa w rodzinie, ani też w innych grupach małych (Obuchowski 1991).

Dokonujące się od lat dziewięćdziesiątych przemiany społeczne w Polsce dotyczą także rodziny. Przestała bowiem ona pełnić funkcję schronienia przed zakusami totalitarnego państwa, zaś socjologiczna próżnia istniejąca między tymi strukturami wypełniła się organizacjami, stowarzyszeniami i grupami nieformalnymi, które realizują część zadań, jakie do tego czasu przynależne były do rodziny (Mach 1995). Także samo uczestnictwo w małych grupach coraz częściej przyjmować zaczęło wyraźnie selektywną postać, w tym sensie, że związki z innymi członkami grupy oparte są na zasadzie wzajemności świadczonej sobie pomocy i wsparcia. Wtedy także towarzyszą im silne, pozytywne emocje. Specyficzna dla obecnego okresu jest także swoista specjalizacja, jaką posiadają grupy małe w zakresie dotyczącym zaspokajania potrzeb jednostek. Przykładem jest silniejsze niż w przypadku innych grup oddziaływanie kolegów na postawy polityczne Polaków. Coraz częściej także oczekiwania dotyczące zaspokajania zagrożonych potrzeb zwrócone są w stronę instytucji społecznych.

Wyjątkowe miejsce, jakie zajmowała rodzina w społeczeństwie typu monocentrycznego wymuszone zostało przez kryzysowy styl życia społeczeństwa, dla którego podstawowym źródłem oparcia i pomocy była ta właśnie grupa społeczna. Sytuacja taka tolerowana była przez prowadzoną przez państwo politykę społeczną (Giza-Poleszczuk 2000). Dodatkowo wysoka ranga rodziny umacniana była przez historycznie ukształtowany system aksjologiczno-normatywny. Paradigmat rodzin-

ności obejmował zarówno łączenie szczęścia osobistego z posiadaniem rodziny poprzez udział w rodzinie pochodzenia i prokreacji), jak i trwałe zobowiązania, jakie mieli wobec siebie wszyscy członkowie rodziny. Zobowiązania trwające przez całe dorosłe życie jednostek wzmacniał duch rodzinnego kolektywizmu (Kephart 1972). Czynnikiem pobudzającym zmiany w relacjach rodzinnych stała się transformacja społeczna, jaka dokonała się po 1989 roku. Zmiany te dotyczyły powstania nowych warunków gospodarczo-ekonomicznych, których jednym z efektów stało się postrzeganie sukcesu i kariery życiowej w odmienny niż dotąd sposób. Jednocześnie wzrosła także ranga tych grup, które związane były z wykonywanym zawodem. Zmiany w sposobie partycypacji w życiu rodzinnym wywołane zostały z jednej strony przez atrofię niektórych struktur społecznych, z drugiej zaś strony poprzez możliwość swobodnej i nieskrępowanej aktywności podejmowanej poza płaszczyzną grup nieformalnych. Oddziaływania rodziny uzupełnione zostały przez rozszerzoną sferę działań instytucji społecznych, które przejęły na siebie część zadań, jakie do tej pory pełniła rodzina.

Zmiany, jakie pojawiły się w latach dziewięćdziesiątych objęły zarówno nowe wzory, na których oparte jest funkcjonowanie jednostek w życiu rodziny, jak i nowe relacje i związki, na jakich oparte są zależności pomiędzy rodziną małą a jej rodziną. Nadal bowiem zakorzenienie w strukturach krewniaczych spełnia funkcję jednego z elementów kapitału społecznego, jakim dysponuje jednostka, dającego możliwość realizowania karier życiowych.

Obiektem poddanym analizie w niniejszym artykule jest mała, pełna rodzina miejska. Jest ona współcześnie najpowszechniejszą postacią życia rodzinnego. W latach dziewięćdziesiątych 63% rodzin mieszkało w miastach, zaś spośród ogółu 10,5 mln rodzin, 60% stanowiły rodziny małe (Kluzowa 1999). Dokonujące się zmiany wzorów życia rodzinnego jako pierwsze pojawiają się w tej właśnie kategorii rodzin, wyznaczając standardy działań dla innych.

Do podstawowych cech współczesnej rodziny miejskiej należy przyjmowanie przez nią charakteru wspólnoty, co wyraża się w bardzo mocnym zaangażowaniu w życie rodziny wszystkich jej członków. Uczestnictwo w innych grupach jest tylko uzupełnieniem partycypacji w życiu rodziny. Nadal szczęście osobiste łączone jest z faktem posiadania rodziny (Duch-Krzystoszek 1998).

Model współczesnej rodziny miejskiej zawiera w sobie te elementy, które zwrócone są na tworzenie silnych, emocjonalnie nasyconych więzi (choć często realizowane wzory nie świadczą o aplikacji tego modelu). Wynikiem tego jest wyraźne skracanie dystansów pomiędzy pozycjami zajmowanymi przez członków rodziny. Istniejące zaś zależności między nimi przybierają zarówno materialny, jak i osobowy charakter. Zależności te utrwalają się, tworząc system wzajemnych zobowiązań, jakie kolejne pokolenia zaciągają u poprzednich. Dług, jaki zaciągają dzieci w trakcie wydłużonego okresu parentalnego, spłacają one wobec rodziców, zapewniając im opiekę i wsparcie na starość.

Czynnikiem tworzącym rodziną wspólnotę jest wypracowanie w rodzinach wspólnego systemu aksjologiczno-normatywnego, a także podzielenie przez członków rodziny wizji świata. Elementy te wydają się współdecydować o otwieraniu się lub zamykaniu rodziny na wpływy innych grup społecznych. Podstawą trwałości współczesnej rodziny miejskiej jest jej koncentracja na sprawach dotyczących dzieci, co dotyczy zarówno samego ich posiadania, jak i przedkładaniu ról rodzicielskich nad małżeńskimi.

Rodzina mała jest także otwarta na oddziaływania innych małych grup, choć utrzymywane z nimi związki mają charakter selektywny. Najważniejszą z mikrostruktur jest rodzina duża. Jej wpływ na życie członków rodziny małej jest wynikiem syndromu cech, których źródłem stać się może: niemożność zaspokojenia potrzeb za pośrednictwem instytucji społecznych, zinternalizowania normy wzajemności w relacjach rodzinnych, postrzegania świata społecznego jako nieprzyjemnego lub wrogiego, a także zaburzeń w funkcjonowaniu rodziny małej.

Rodzina duża jest tą grupą społeczną, ku której zwrócone są afiliacje wszystkich członków rodziny małej, zaś partycypacja w życiu rodziny także odbywa się przy ich współuczestnictwie. Relacje, jakie łączą rodzinę z rodziną małą dotyczą całej jej ontogenezy, odnosząc się do relacji między kolejnymi pokoleniami. Stwarza to możliwość ujęcia tej problematyki, poprzez analogię do zaproponowanej przez A. Schutza analizy świata społecznego (Schutz 1967) w perspektywie trzech czasów:

- 1) przeszłego; związanego ze swego rodzaju kapitałem rodzinnym, w jaki wyposażyły rodziny prokreacji obydwój małżonków,
- 2) przyszłego; odnoszącego się do przygotowań, jakie podejmuje para małżeńska w celu udzielania wsparcia swojemu potomstwu. W szczególności dotyczy to stylu rodzinnej socjalizacji, przemieszczenia planów życiowych małżonków, a także zamierzeń dotyczących charakteru, jaki przyjmie przyszła pomoc udzielana dzieciom,
- 3) teraźniejszego, który odnosi się do jakości relacji utrzymywanych z rodziną dużą i rodziną.

Relacje łączące rodzinę małą z rodzinami dotyczą następujących czynników:

- a) udzielanej sobie pomocy – jej charakteru, intensywności, a także wzajemności udzielanego wsparcia,
- b) życia towarzyskiego – nacisków normatywnych dotyczących podtrzymywania więzi towarzyskich z członkami rodziny dużej, preferencji w spędzaniu czasu wolnego wspólnie z innymi członkami rodziny,
- c) kształtowania opinii i poglądów pod wpływem członków rodziny – tworzenia wizji świata społecznego pod wpływem relacji rodzinnych, pozostawianiem przez rodzinę dużą grupą odniesienia normatywnego i porównawczego,
- d) zaspokojania potrzeby bezpieczeństwa – przełamywanie poczucia osamotnienia, zapewnienie oparcia socjalnego i emocjonalnego,
- e) negatywne wpływy rodziny dużej – rodzina jako źródło konfliktów w rodzinie małej.

W niniejszym artykule podjęte zostaną wybrane wątki analizy odnoszące się do relacji, jakie utrzymują rodziny małe z ich rodzinami. Materiały empiryczne zebrane zostały w trakcie badań przeprowadzonych w 1999 roku. Wzięta do badań próba (dobór kwotowo-losowy) wynosiła 400 przypadków. Badaniami objęci zostali dorośli członkowie rodzin pełnych, zamieszkujący w Poznaniu i posiadający co najmniej 15-letni staż małżeński. Badaną próbę cechowała, zatem stabilizacja w życiu rodzinnym i małżeńskim. Towarzyszyła temu także stabilizacja w życiu zawodowym. Respondenci czynni zawodowo stanowili 79% ogółu badanych, dla 18% źródłem dochodu była emerytura lub renta, natomiast 3% pozostawało bez pracy (w tym przypadku jednak współmałżonek bezrobotnego posiadał stałe zatrudnienie). W większości przypadków (92%) tworzyli oni małe rodziny, posiadające jedno lub dwoje dzieci (rodziny wielodzietne stanowiły 17% przypadków). Osiągnięta stabilność życiowa wynikała nie tylko z cech samej rodziny małej, ale także ze spetryfikowania relacji utrzymywanych w obrębie płaszczyzny mikrostruktur społecznych. Na stabilność postaw wobec podstawowych czynników określających jakość życia rodziny (jest nimi między innymi zadowolenie z relacji z krewnymi) zwracają uwagę także inni badacze (Ziemska 1999).

Podstawowe znaczenie przypisywali respondenci w tym względzie posiadaniu rodziny. Odpowiedź pozytywną na pytanie o to czy można nie utrzymywać w swoim dorosłym życiu więzi z członkami rodziny udzieliło 16% badanych. Byli to częściej mężczyźni niż kobiety, osoby o średnim lub wyższym wykształceniu niż te, które miały wykształcenie podstawowe lub zawodowe, a także osoby o niższych niż średnia dla badanej populacji dochodach. Można przypuścić, że decydujące znaczenie dla utrzymywanych więzi rodzinnych miało poczucie kontroli nad światem społecznym, a także przekonanie o możliwości uzyskania wsparcia i pomocy ze strony instytucji społecznych. Tego typu postawy charakterystyczne są dla tych członków nowoczesnych społeczeństw, którzy kierują się w życiu orientacją indywidualistyczną. Nie oznacza to jednak, iż przedkładanie interesów osobistych nad kolektywne powoduje rezygnację z podtrzymywania kontaktów z członkami rodziny. W badaniach 98% respondentów wskazało na przynajmniej jedną osobę spośród krewnych i powinowatych, z którymi łączą ich jakiegoś typu zależności. Pozostałe 2% osób to te, które relacje rodzinne utrzymują jedynie z rodzinami współmałżonka. Jak można było tego oczekiwać, ze względu na utrwalone wzory relacji między pokoleniami, najczęściej są to rodzice (98% przypadków). Niepodtrzymywanie związków z rodzinami jest wynikiem splotu obiektywnych sytuacji, nie zaś skutkiem konfliktu czy waśni. Kolejnymi członkami rodziny, z którymi utrzymywane były kontakty społeczne są: rodzeństwo i ich rodziny (96%), teściowie (87%), rodzeństwo współmałżonka (89%) oraz inni krewni (78%). Można zatem powiedzieć, że współczesne polskie rodziny miejskie nie przyjmują cech rodziny nuklearnej, lecz dużej rodziny rozproszonej, w której rodziny małe, zamieszkując oddzielnie, pozostają ze sobą w kooperacji.

Splot relacji łączących członków rodziny małej z jej środowiskiem rodzinnym przyjmuje złożony i różnorodny charakter. Dotyczy to zarówno jakości więzi łączącej członków rodziny dużej, jak i intensywności i złożoności utrzymywanych kontaktów. Różny jest także stopień poczucia bliskości emocjonalnej z członkami rodziny, a także poczucie bezpieczeństwa, wynikające ze świadomości, iż krewni służyć mogą wsparciem w chwilach zagrożeń lub kryzysów. Udzielana pomoc przyjmuje przede wszystkim charakter usługowo-materialny. Obejmuje jednak także zaspokajania potrzeb rekreacji i wypoczynku, potrzeb emocjonalno-afiliacyjnych, a także tworzenia standardów ocen, zjawisk społecznych. Jej intensywność uzależniona jest od charakteru wzajemnych zobowiązań pomiędzy rodzinami oraz od poczucia bliskości emocjonalnej łączącej respondentów z rodziną. Zadania, jakie spełnia wobec rodziny małej jej szerokie środowisko rodzinne, przyjmują mniej lub bardziej permanentną postać.

Wzajemne wsparcie, jakiego udzielają sobie członkowie rodziny, można podzielić na te, które:

- 1) mają ratunkowy charakter – dotyczą sytuacji, które wystąpiły nagle i wymagają natychmiastowej reakcji (na przykład udzielenia jednorazowej pożyczki, zapewnienia opieki nad osobą chorą),
- 2) związane są ze stymulowaniem zachowań jednostkowych – kształtowanie aspiracji oraz ustalanie kryteriów ocen, pomoc o charakterze materialnym, ale także wsparcie emocjonalne,
- 3) zadania wspomagające – chodzi o pełne lub częściowe zastępowanie profesjonalnych instytucji społecznych,
- 4) zadania instrumentalne – związane z mniej czy bardziej permanentnymi działaniami dotyczącymi zaspokajania potrzeb członków grup małych, a wynikające z przyjęciem na siebie określonych zobowiązań.

Rodzina duża zapewnia swoim członkom poczucie, iż możliwe jest realizowanie jednostkowych celów; łączone jest to z wsparciem grupowym. Odnosi się ono zarówno do sytuacji, w których pomoc może być udzielona przez profesjonalne instytucje, jak i tych, w których małe grupy realizują te zadania, które ze względu na istniejący system aksjologiczno-normatywny są im społecznie przypisane. W okresie ostatnich kilku dekad, wobec niesprawnie działającego sektora instytucjonalno-usługowego, a także poczucia, iż świat innych ludzi zaczyna się już poza granicami własnej rodziny i kręgów przyjacielskich, ranga rodziny pośród innych grup małych okazała się wyjątkowa. Obecnie wsparcie, jakiego udzielają grupy małe, nastawione jest na podejmowanie działań, które wspomagają działania instytucji społecznych (wychowawczych, opiekuńczych czy usługowych), przy jednoczesnym tworzeniu standardów zachowań, jakie podejmują jednostki, także poza obrębem grup małych. Działania polegające na wyręczaniu czy zastępowaniu instytucji i organizacji społecznych stają się coraz rzadsze.

Tabela 1

Charakter, jaki przyjmują oddziaływania rodziny dużej (w %)

Rodzaje oddziaływań		działania wspomagające	działania stymulujące	działania instrumentalne	działania ratownicze	df	p
Kategoria członków rodziny	rodzice/ teściowie	24	2	5	7	3	0,1
	rodzeństwo	9	6	4	4		
	inni krewni	7	5	2	3		
	członkowie innych grup małych	4	3	2	2		
Ogółem	44	25	13	18			

N = 400

Oddziaływania rodziny dużej na rodzinę małą przyjmują przede wszystkim charakter wspomagający, w drugiej zaś kolejności dotyczą one tworzenia standardów ocen i wzorów zachowań, jakie realizowane są w życiu rodziny małej. Pojawiające się zagrożenia, problemy czy deficyty w stopniu zaspokajania potrzeb jednostek, rozwiązywane są przede wszystkim przy pomocy rodziców obydwojga małżonków (por. Giza-Poleszczuk 2000). Zakres udziału rodzeństwa (wraz z ich rodzinami) w działaniach nakierowanych na rodzinę małą jest już znacznie mniejszy. Obejmuje także złożone formy wsparcia i udzielanej pomocy, jednak ich intensywność nie jest tak duża, jak w przypadku rodziców. Natomiast udział innych krewnych i powinowatych jest już w znaczny sposób ograniczony i porównywalny w swoim charakterze i zasięgu do tego, który charakteryzuje inne małe grupy nieformalne, np. grupy przyjacielskie lub koleżeńskie.

Mimo tego, że przestrzeń życia społecznego, ze względu na różnorodne formy działań, jakie podejmują instytucje, stowarzyszenia i organizacje świadczące profesjonalne usługi, znacznie się poszerzyła, pomoc udzielana rodzinom małym ze strony innych grup nieformalnych nadal jest bardzo intensywna. Stanowią one dla jednostek główny punkt oparcia w rozwiązywaniu problemów dnia codziennego. Wsparcie to obejmuje: udzielanie pomocy materialnej, usługowej, wspólnego spędzania czasu wolnego, pełnienia zadań normatywno-kontrolnych, a także zadań o charakterze afiliacyjno-afektywnym (dotyczących zaspokajania potrzeb bezpieczeństwa emocjonalnego i przynależności).

Respondenci poproszeni zostali o wskazanie tych grup małych, które w ciągu ostatnich dwunastu miesięcy udzieliły im pomocy w zakresie wyróżnionych powyżej zadań. Jednocześnie oceniali na 5-punktowej skali jej intensywność i charakter, jaki przyjęła.

Tabela 2

Pomoc udzielona przez małe grupy respondentom

Grupy małe	A		B		C		D		E		F	
	śr	t	śr	t	śr	t	śr	t	śr	t	śr	t
bliscy krewni	3,9	34,13	5,9	45,22	2,5	34,51	4,5	42,70	3,9	37,81	4,0	41,08
dalsi krewni i powinowaci	2,4		3,9		2,7		4,2		2,4		3,6	
przyjaciele	3,4		5,6		3,3		4,9		3,8		5,1	
koledzy	2,0		3,2		5,1		4,6		3,0		3,3	
sąsiedzi	1,6		2,5		3,0		2,7		2,1		2,1	

N = 400

Typy realizowanych zadań: A – pomoc finansowa, B – zaspokajanie potrzeb afiliacyjnych, C – pomoc usługowa, D – oddziaływania normatywno-oceniające, E – oddziaływania kontrolne, F – wspólne spędzanie czasu wolnego

Potrzeby członków rodziny małej o charakterze podstawowym i ponadpodstawowym zaspokajane są w pierwszym rzędzie przy udziale innych członków rodzinnej wspólnoty. Dotyczy to zwłaszcza działań o charakterze materialno-finansowym, zaspokajania potrzeb emocjonalnych oraz na określaniu normatywnych standardów zachowań. W zakresie zadań związanych z zaspokajaniem potrzeb rekreacji i wypoczynku, ważniejszymi od rodziny stają się grupy przyjacielskie. Na uwagę zasługuje fakt znacznego udziału, jaki mają grupy przyjaciół i kolegów z pracy, które w znacznym stopniu przejmują te zadania, które dotąd zaspokajane były za pośrednictwem rozbudowanej sieci zależności pomiędzy członkami rodziny dużej.

Znaczenie, jakie mają dalsi krewni i powinowaci w odniesieniu do rodzin miejskich, wyraźnie się marginalizuje. Te zaś relacje, które łączą rodzinę małą z jej rodziną, utrzymywane są na zasadzie dobrowolności, nie zaś zobowiązań przybierających postać obligatoryjnej normy. Wynika z tego także zwrotność utrzymywanych kontaktów społecznych, które także w odniesieniu do rodziny dużej, oparte są na zasadach wzajemności świadczonej pomocy. Po okresie ostatnich kilku dekad, w których zintensyfikowały się i rozgałęziły relacje utrzymywane w obrębie rodziny dotyczącej zarówno świadczenia sobie pomocy, jak i realizowania rodzinnych wzorów spędzania czasu wolnego (Giza-Poleszczuk 2000), utrzymywanie stosunków społecznych z krewnymi stało się kwestią swobodnego wyboru, a nie instrumentalnej konieczności. W to miejsce pojawiły się urozmaicone i intensywne więzi łączące jednostki z grupami przyjacielskimi i koleżeńskimi.

Od rodzinnej wspólnoty oczekuje się przede wszystkim, aby była ona grupą realizującą zadania o charakterze psychologicznym i moralnym, zapewniającą jednostce wsparcie (w tym umożliwiającą podejmowanie innej niż rodzinna aktywność) i sankcjonującą jej działania (Silver 1990). Nastąpiła tu zatem istotna zmiana dotycząca świadomościowego modelu rodziny. Z badań prowadzonych w latach osiemdziesiątych wynikało, iż jedynie co trzeci badany przywiązywał znaczenie do emocjonalnych kontaktów istniejących w rodzinie małej (Świątkiewicz 1987).

Grupy małe pełnią istotne zadania związane z zaspokajaniem potrzeb dotyczących wypoczynku i rekreacji. Nie tylko bowiem określają oni pożądane i grupowo akceptowane formy jego spędzania, ale także same stają się tym środowiskiem w którym odbywa się wypoczynek. Respondenci poproszeni zostali o wskazanie tych sposobów spędzania czasu wolnego, z których najczęściej korzystają (określając to na 5-punktowej skali) oraz o podanie tego, w jaki sposób chcieliby go spędzać, gdyby nie byli skrepowani brakiem środków finansowych czy brakiem czasu wolnego.

Tabela 3

Realizowane i preferowane sposoby spędzania wolnego czasu

Formy spędzania czasu wolnego	realizowane			preferowane		
	średnia	odchylenie standard.	t	średnia	odchylenie standard.	t
indywidualne domowe formy czynna rekreacja	3,12	1,01	50,65	1,65	0,92	37,83
wspólnie z domownikami	2,21	1,13	39,39	1,79	1,19	35,02
spotkania z krewnymi	1,86	1,07	37,33	1,82	1,10	36,47
spotkania z przyjaciółmi	1,75	0,9	39,37	1,58	0,88	37,75
zorganizowane formy	2,85	1,23	42,81	2,59	1,17	42,08
	1,60	0,69	41,70	1,20	0,60	39,90

N = 400

Czas wolny respondenci najchętniej spędzają, wybierając formy niezorganizowane, zatem nawet jeśli posiadają jakieś hobby, to uprawiają je bez oparcia na strukturach organizacyjnych. Badani najczęściej spędzają go w domu rodzinnym, wybierając bierne jego formy (oglądanie TV, czytanie gazet, sen). W drugiej kolejności czas ten przeznaczają na spotkania z przyjaciółmi, które stanowią częstszą formę rekreacji niż spędzanie czasu wolnego wspólnie z domownikami lub spotykając się z krewnymi. Preferencja członków rodziny małej dla indywidualnych form wypoczynku wskazuje zarówno na brak zainteresowań dla kwalifikowanych jego form, jak i (o czym mówią sami respondenci) na potrzebę wyciszenia i odpoczynku po wymagających coraz większego wysiłku i zaangażowania obowiązkach zawodowych. To zaś łączy się dla nich z niepodejmowaniem takich zachowań, które wymagałyby wysiłku czy szczególnego przygotowania lub kwalifikacji.

Większość badanych (91%) odczuwa deficyt czasu wolnego. Poproszeni o wskazanie na te jego formy, które realizowaliby, gdyby stworzone zostały ku temu sprzyjające warunki (czasowe, materialne czy instytucjonalne) w większości nie wybierają innych niż dotychczas realizowane. Jednocześnie subiektywnie oceniany „niedobór” wybranych form wypoczynku określić można jako umiarkowany. Respondenci w swoich preferencjach zwróceni są ku innym ludziom, niekoniecznie jednak ku członkom rodziny. Widoczne jest to zwłaszcza w odniesieniu do rodziny dużej. Przynależność do niej zobowiązuje do udzielania wsparcia innym jej członkom, daje także prawo do jego uzyskiwania. Nie jest to jednak obwarowane koniecznością wiązania całej swojej aktywności życiowej z tą właśnie grupą społeczną. Wtedy bo-

wiem, gdy istotne są własne preferencje, a dotyczy to postaci, jakie przybierają rekreacja i wypoczynek, dokonuje się swobodnego wyboru. Nie oznacza to jednak tego, że życie towarzyskie, jakie prowadzą członkowie małych rodzin miejskich, ogranicza się jedynie do osób, z którymi są one zaprzyjaźnione.

Tabela 4

Utrzymywanie stosunków towarzyskich z członkami grup małych (w%)

wykształcenie	Grupy małe		R		Rd		Dk		P		K	
	r	p	r	p	r	p	r	p	r	p	r	p
podstawowe	3	1	2	1	1	0	0	0	0	0	1	
zawodowe	19	6	22	3	15	0	15	5	13	8		
średnie	49	8	52	4	44	3	49	8	31	30		
wyższe	21	1	22	0	21	0	20	5	14	16		
ogółem	92	16	98	8	81	3	84	18	58	55		

N = 400

R – rodzice i teściowie, Rd – rodzeństwo, Dk – dalsi krewni, P – przyjaciele, K – koledzy r – utrzymywanie kontaktów towarzyskich, p – stosunki towarzyskie jako przymus

Oparcie, jakie dają grupy małe, wyraża się także w zachowaniach, które związane są z prowadzeniem życia towarzyskiego. Z przedstawionych w tabeli 4 danych wynika, iż respondenci prowadzą dość ożywione życie towarzyskie. Należy jednak zaznaczyć, że daje ona jedynie obraz rozległości więzi towarzyskich łączących członków rodziny małej z innymi grupami nieformalnymi. Jej intensywność i charakter, jaki przyjmuje jest dość umiarkowana. W dużej części przypadków kontakty towarzyskie podejmowane są ze względu na jakąś szczególną okoliczność (np. wesele czy jubileusz) i dotyczą tych relacji, jakie zachodzą pomiędzy respondentami a członkami ich rodzin. Niemniej jednak, właśnie z członkami rodzin pochodzenia respondenci najczęściej się spotykają na gruncie towarzyskim. Więzy towarzyskie utrzymywane z dalszymi krewnymi oraz z przyjaciółmi są bardzo podobne w zakresie dotyczącym utrzymywanych kontaktów. Badani najrzadziej na gruncie towarzyskim spotykają się ze swoimi kolegami z pracy. Także w ich przypadku najczęściej są to wizyty, które nie sprawiają respondentom satysfakcji i traktowane są jako przymus. Jego wynikiem jest fakt, iż mają one miejsce ze względu na oficjalne zobowiązania. Sytuacja ta dotyczy najczęściej osób ze średnim wykształceniem. Na uwagę zasługuje fakt, iż stosunki towarzyskie łączące członków rodziny małej z dalszymi krewnymi najrzadziej wywołują u nich niezadowolenie. Można przypuszczać, że jest to spowodowane dość dużą swobodą w dokonywanych wyborach, przy braku silnych norm nakazujących łączenie życia towarzyskiego z życiem rodziny. Taka norma, przynajmniej w części przypadków, występuje jednak w odniesieniu do relacji łączących rodziców i dzieci. Słabiej zaznacza się ona w odniesieniu do więzi istniejących pomiędzy rodzeństwem. Przyczyn tego upatrywać można w podobień-

stwie doświadczeń pokoleniowych, powodujących możliwość porozumienia się. Niesatysfakcjonujący charakter, jaki mogą przybrać wizyty towarzyskie, może wynikać z tego, iż większość respondentów składa je w domach rodzinnych odwiedzanych osób, wspólnie ze współmałżonkiem, często także z dziećmi. Zatem na poczucie zadowolenia z takich relacji składają się nie tylko ich indywidualne doświadczenia, ale także satysfakcja, jaką uzyskują inni członkowie rodziny.

Zasadnicze znaczenie, jakie jest przypisywane rodzinie, łączy się także z pozostawaniem przez nią grupą odniesienia. Dotyczy to zarówno tworzenia przez rodzinę źródeł ocen świata społecznego, jak i dostarczania miar osiągnięć własnych i innych ludzi, a także prezentowania norm, jakimi jednostka kieruje się w swoich zachowaniach (Machaj 1994). Podejmowane decyzje, w których ustaleni oprócz członków rodziny małej uczestniczyli także przedstawiciele innych grup nieformalnych, dotyczyły zarówno spraw związanych z codziennym funkcjonowaniem rodziny i jednostek (pomocą przy dokonywaniu zakupów, radą związaną z kłopotami wychowawczymi), jak i pewnych nadzwyczajnych okoliczności, dotyczących np. konfliktów między członkami rodziny. Decyzje, jakie podejmowali respondenci pod wpływem oddziaływania rodziny, wiązały się także z tym typem spraw, które mają charakter ogólnospołecznych, a także dotyczących relacji między jednostką a instytucjami społecznymi.

W prezentowanych badaniach respondenci poproszeni zostali o wskazanie tych grup małych, które najsilniej oddziałują na nich wtedy, gdy nie są oni zdecydowani co do tego, jakie podjąć działanie.

Tabela 5

Podejmowanie decyzji pod wpływem grup małych (w %)

Typ grupy		Mąż lub dzieci	Bliscy krewni	Dalsi krewni	Przyjaciele	Koledzy	Inni ludzie
wyszkolenie	podstawowe	2	1	1	0	0	0
	zawodowe	21	16	4	3	0	1
	średnie	51	46	4	14	4	2
	wyższe	21	19	4	5	1	0
ogółem		94	82	19	22	5	3

N = 400

Grupy małe spełniają istotną rolę przy określaniu standardów działania, jakie podejmują jednostki w ich codziennym życiu. Największe znaczenie mają opinie wypowiedziane przez osoby najbliższe w znaczeniu łączących ich więzi emocjonalnych, jak i formalno-instytucjonalnym. Kolejnymi pod względem przypisywanego im znaczenia są członkowie rodziny dużej, częściej jednak są to członkowie własnej rodziny pochodzenia, nie zaś osób należących do linii pokrewieństwa współmałżonka. Można przypuszczać, że jest to wynikiem doświadczeń, jakie stały się udziałem respondentów w trakcie socjalizacji rodzinnej, gdzie tworzą się nie tylko silne powiązania emocjonalne, ale także powstaje względnie spójna wizja świata społecznego,

jako sprzyjającego lub nie podejmowanym zachowaniom. Wskazując na decydującą rolę, jaką posiada rodzina, nie można jednak zapominać o czym mówią wyniki zawarte w tabeli nr 5, że rodzinne oddziaływania formują się pod wpływem zjawisk mających miejsce w obrębie bliskiego pokrewieństwa, co wyraźnie świadczy o „kurczeniu się” rodziny. Ta przestrzeń społeczna nie zostaje jednak niezagospodarowana, bowiem w to miejsce pojawiają się coraz silniejsze związki, jakie łączą członków rodziny małej z innymi grupami nieformalnymi, a zwłaszcza z grupami przyjacielskimi. Opiniotwórcza rola grup koleżeńskich oraz kręgów sąsiedzkich wyraźnie się marginalizuje, co zwłaszcza w przypadku pierwszej z tych grup rodzi zdziwienie, bowiem znaczenie grup związanych z wykonywaną pracą zawodową jest coraz większe, choćby z tytułu zaangażowania dużej części aktywności jednostek w działania związane z wykonywanym zawodem.

Oddziaływanie rodziny na jednostkę odnosi się zatem nie tylko do wzajemnych zobowiązań, jakie łączą członków tej grupy, zwłaszcza kiedy ma to umocnienie w respektowanym systemie aksjologiczno-normatywnym. Uczestnictwo w rodzinnej wspólnoty coraz silniej podyktowane jest zaangażowaniem emocjonalnym w interakcje tam zachodzące. Przyjaźni, sympatii, stosunków lubienia nie można ani zadekretować, ani nakazać. Stosunki lubienia pojawiają się tam, gdzie może być wyrażona wolna wola.

Ze względu na znaczenie, jakie mają związki łączące parę małżeńską oczekiwano, że w badaniach mianem przyjaciela nazywać będą respondenci najczęściej współmałżonka. Okazało się jednak, że w ponad połowie przypadków (52%) przyjaciółmi nazwano siostrę lub brata, w drugiej kolejności jednego z rodziców (33%) – częściej matkę niż ojca, dopiero na trzecim miejscu respondenci wymieniali współmałżonka (29%). Można zatem wysunąć przypuszczenie, że pozytywne emocje, jakie powstają w trakcie relacji zachodzących w rodzinie pochodzenia, są na tyle trwałe, że są obecne także w czasie dorosłego życia badanych. Natomiast w odniesieniu do pozostałych członków rodziny miłość i towarzyszące jej emocje są także istotne, ale nie pierwszorzędne. Rodzeństwo współmałżonka, mimo istniejących podobieństw w doświadczeniach pokoleniowych, co wzmacnia niewątpliwie więzi łączące respondentów z ich własnym rodzeństwem, określane jest jako przyjaciele przez 14% badanych, zaś teściowie przez 7%. Okazuje się zatem, że relacje oparte na zależnościach o charakterze instrumentalno-rzeczowym nie są dobrą podstawą do powstawania więzi przyjacielskich. Natomiast te związki, które utrzymywane są z dalszymi krewnymi (np. z kuzynami), ponieważ nie są oparte na spetryfikowanych wzorach relacji i zobowiązań, częściej zaś na swobodnym wyborze, prowadzą do poszukiwań przyjaciół w tej właśnie kategorii osób. W badaniach 20% respondentów wskazywało na dalszych krewnych jako na swoich przyjaciół.

Oddziaływania rodziny dotyczą także tworzenia przez nią poczucia bezpieczeństwa, stabilizacji i społecznego zakorzenienia. Te zadania były szczególnie akcentowane przez Polaków w latach 80. Dzięki rodzinie nie tylko dochodziło do adaptacji do nieprzyjaznego świata instytucji, ale także powstawało poczucie przynależności do tych enklaw społecznych, gdzie żyć można było autentycznym życiem. Ranga

przynależności do wspólnoty rodzinnej rosła wraz z deprivacją potrzeb (nie tylko o charakterze podstawowym) w obszarze działań państwa i jego instytucji. Także w latach 90. zadania te są wymieniane jako jedne z ważniejszych przez członków rodziny małej. Widoczna jest jednak zmiana odnosząca się do znaczenia, jakie przypisywane jest w rozwiązywaniu problemów płaszczyźnie instytucjonalno-organizacyjnej życia społecznego.

Tabela 6

Pomoc jednostkom w rozwiązywaniu ich problemów

Kategoria społeczna	średnia	odchylenie standardowe
bliska rodzina	4,1	1,4
dalsza rodzina	3,5	2,0
koledzy	1,9	1,5
przyjaciele	2,9	2,1
urzędnicy	2,5	1,6
naukowcy	3,3	2,3
politycy	3,8	2,3
inny sposób	1,4	0,9

N = 400

Charakter, jaki mogły przyjmować sytuacje, które w ocenie respondentów stać się mogły ich problemem, wiązał się zarówno bezpośrednio z ich życiem codziennym, a także ich bliskich. Dotykały one także spraw odleglejszych, w tym mających globalną naturę (np. zanieczyszczenie środowiska). Badani poproszeni zostali o ocenę możliwości rozwiązania poszczególnych problemów, przez wyszczególnione w tabeli 6 kategorie osób, jak i całkowitą ocenę ich siły sprawczej w tworzeniu poczucia życia w przyjaznym świecie. Tabela 6 przedstawia tę właśnie drugą z kolei kwestię (badani dokonywali ocen na 5-punktowej skali). Zawarte w niej dane wyraźnie wskazują na rosnące znaczenie instytucji społecznych w rozwiązywaniu problemów współczesnych Polaków. Świadczy to z jednej strony o wypełnieniu „próżni socjologicznej” istniejącej w poprzednich dekadach, przez sektor profesjonalnych instytucji i organizacji, z drugiej zaś o spełnianiu przez wybrane małe grupy zadań o charakterze emocjonalno-instrumentalnym, wtedy gdy zawodzą inne możliwości pomocy. Należy podkreślić, iż wsparcie udzielane przez dalszych krewnych i powinowatych ma mniejszą rangę niż oddziaływanie innych grup małych. Rodzi to także przypuszczenie, że w zakresie działań skierowanych na nie tylko jednostkowo, ale także mających szersze skutki działania, ceniony jest przede wszystkim profesjonalizm.

Związki łączące członków rodziny małej z krewnymi i powinowatymi mają złożony i wieloaspektowy charakter. Stają się one coraz bardziej zwrócone na tworzenie rodzinnej wspólnoty opartej na więziach emocjonalnych, niż na instrumentalnej czy normatywnej konieczności. Należy podkreślić, że w związku z tym jednostki dokonują wyboru tych krewnych, z którymi chcą utrzymywać stosunki społeczne.

W miejsce „nakazanych” normatywnie relacji rodzinnych pojawiają się intensywne więzi łączące respondentów z innymi grupami nieformalnymi, zwłaszcza przyjacielskimi i koleżeńskimi.

W artykule nie wyczerpano wszystkich kwestii związanych z tym zagadnieniem, zwłaszcza w aspekcie dotyczącym wcześniejszych, pochodzących z dzieciństwa i młodości respondentów doświadczeń rodzinnych, a także zagadnień dotyczących planów, jakie mają respondenci co do związków łączących ich z rodzinami prokreacji ich dzieci. Stać się to powinno tematem osobnej rozprawy.

LITERATURA

- Duch-Krzyszczak D., 1998, *Matężństwo, seks, prokreacja*. Warszawa
- Giza-Poleszczuk A., Marody M., Rychard A., 2000, *Strategie i system*. Warszawa
- Kephart W. M., 1972, *The Family, Society and the Individual*. Boston
- Kluzowa K., 1999, *Sytuacja demograficzna rodziny polskiej lat dziewięćdziesiątych i jej konsekwencje*, (w:) M. Ziemska, *Rodzina współczesna*. Warszawa
- Koralewicz J., 1987, *Autorytaryzm, lęk, konformizm*. Warszawa
- Mach B. W., 1995, *Międzypokoleniowy przekaz wartości w warunkach zmiany systemowej*, (w:) A. Sułek, J. Styka (red.), *Ludzie i instytucje*. Lublin
- Machaj I., 1994, *Strategie podejmowania roli mieszkańca*, (w:) I. Machaj, J. Styka, *Stare i nowe struktury społeczne w Polsce*. Lublin
- Obuchowski K., 1991, *Kolektywizm – Indywidualizm – Ideologizm*, (w:) J. Reykowski, K. Skarżyńska, (red.), *Orientacje społeczne jako element mentalności*. Poznań
- Schutz A., 1967, *The Phenomenology of the Social World*. Evanston
- Silver A., 1990, *Friendship in Commercial Society*. „American Journal of Sociology” v. 95
- Świątkiewicz W., 1987, *Rodzina jako wartość w tradycji kulturowej Górnego Śląska*, (w:) J. Sztumski, Wódz J., (red.), *Spółeczności lokalne regionu Górnego Śląska*. Wrocław
- Ziemska M., 1999, *Zmiany w relacjach małżeńskich w cyklu życia rodziny*, (w:) M. Ziemska (red.), *Rodzina współczesna*. Warszawa
- Żurek A., 1997, *Mikrostrukturalne uwarunkowania opinii i poglądów politycznych Polaków*. „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” nr 4

RELATIONS IN THE NUCLEAR AND EXTENDED CITY FAMILY

Summary

In this paper undertaken became problem of relating account which one hold municipal families with relatives. Thought industrializing peoples make new demands on kin, industrialization also makes possible to respond to family claims with new resources.

Nuclear family unite with large family intensive and complicated social ties.

It accepts emotional, instrumental and normative character. Social interactions connect members of family lean more and more often, for executed free choice and rule of reciprocity. Only connections accounts of parents and of children and siblings have stood solid character more and more greater. Meaning, behaving to most of aspects of life of individual, have other informal groups. Healthy relationships in large family include companionship, security and feeling of well – being.